

CAP A UNA ETNOLINGÜÍSTICA CATALANA

DISCURS LLEGIT EL DIA 26 DE NOVEMBRE DE 1987
EN L'ACTE DE RECEPCIÓ PÚBLICA DE

FRANCISCO MARSÁ

A LA

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES
DE BARCELONA

I CONTESTACIÓ DE L'ACADÈMIC NUMERARI

JOSEP ALSINA I CLOTA

BARCELONA
1987

CAP A UNA ETNOLINGÜÍSTICA CATALANA

DISCURS LLEGIT EL DIA 26 DE NOVEMBRE DE 1987
EN L'ACTE DE RECEPCIÓ PÚBLICA DE

FRANCISCO MARSÁ

A LA

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES
DE BARCELONA

I CONTESTACIÓ DE L'ACADÈMIC NUMERARI

JOSEP ALSINA I CLOTA

BARCELONA
1987

Dipòsit legal: B. 43.326 - 1987

Tallers Gràfics Harope, S. A., Recaredo, 2 - 08005 Barcelona

Excel·lentíssim senyor president, senyors acadèmics, senyores i senyors:

He estat generosament invitat a incorporar-me a aquesta sàvia institució en un moment de la meua vida en què ja no em diuen res les pompes i les vanitats. He arribat a aquell estat de tranquil·litat de l'ànima que tant recomanava Sèneca i que potser el va ajudar a ell mateix a afrontar amb serenitat el seu tràgic final. A mi, ara, espero que em serveixi per afrontar amb dignitat el fet de la meua presència en aquest acte d'acolliment.

No puc negar que he treballat durant molts anys tant com he pogut i tan bé com he sabut; però molts altres han fet el mateix i no són aquí. Només una benèvola interpretació de la meua trajectòria professional, deguda a l'afecte de bons i vells amics, justifica la meua elecció. Vull deixar pública constància del meu agraïment a tota la corporació.

Hi ha, però, una circumstància que afegeix emoció al fet de la meua incorporació a aquesta Reial Acadèmia: el fet de venir a cobrir la vacant del professor Guillem Díaz-Plaja. Els qui em coneixen saben com tinc d'arrelat el sentit de l'amistat; però ells saben també que sóc home de dialèctica professoral, més feta a contrastar teories i elaborar abstraccions que no pas a manifestar les meves emocions personals.

El meu retrobament, en el record, amb Díaz-Plaja, significa un retrobament amb mi mateix en els primers anys de la meua activitat professional. Per raons que dormen, sortosament, a la penombra de la memòria llunyana, la meua irrupció en el camp de l'ensenyament va ser notòriament prematura. D'aquí a uns mesos complirà mig segle d'aquella intempestiva irrupció. No vaig triar-ho jo; m'ho van donar triat. Em vaig trobar professor com em podria haver trobat paleta o

carrabiner. Vaig ser professor per immersió involuntària i l'empenta va donar-me-la la història tràgica d'Espanya.

No cal dir que ni l'edat ni els coneixements —ni, molt menys, els títols— justificaven el meu magisteri. Havia d'anar aprenent allò que anava explicant. Aviat vaig acostumar-me al difícil però apassionant exercici de l'aprenentatge per l'ensenyament: consistent no pas a explicar allò que saps, sinó a aprendre allò que vas explicant. En tals circumstàncies el llibre de text de l'alumne té una importància capital. Per sort, no vaig trigar gaire a topar-me amb els llibres de Guillem Díaz-Plaja. Ells van ser el meu salvavides i la meva primera relació, llibresca però entranyable, amb un gran mestre.

I parlo expressament d'aquells llibres de text perquè vull donar testimoni públic de l'estima que em mereix la tasca del professor d'ensenyament secundari. Potser és bo que algú aixequi la veu, en aquest santuari de saviesa, per a fer notar que molts eminents professors universitaris i no pocs investigadors científics deuen la seva brillant carrera a l'estímul d'un oblidat professor, que els va obrir camins en els anys tendres en què s'espavila la curiositat i s'encarrila la vida.

El magisteri immediat de la paraula és la peça fonamental de l'ensenyament, però un bon llibre n'és la peça complementària. Guillem Díaz-Plaja exercí el magisteri oral i el magisteri escrit de manera intel·ligent, incisiva i suggeridora. Diverses generacions d'alumnes el recorden amb respecte i gratitud. Jo, que vaig patir el trasbals de ser professor abans que alumne, no vaig tenir ocasió de beneficiar-me del magisteri oral de Díaz-Plaja; però sí que vaig aprofitar-me —i de quina manera— del seu magisteri escrit. Dels llibres de text vaig passar, amb el temps, als llibres d'assaig i de doctrina literària. A mesura que anava coneixent l'obra, anava creixent la meva admiració per l'autor. Vaig acabar convertint-me, si se'm permet dir-ho així, en un *díaz-plajista*.

Al cap d'uns anys, que ara em semblen pocs, vaig conèixer Díaz-Plaja personalment. Jo havia regularitzat mentrestant la meva situació i començava a ser allò que podríem dir-ne un professor normal i corrent. Havia iniciat la meva docència universitària, en els primers graons d'una llarga escala que lentament he anat pujant. Guillem Díaz-Plaja es trobava ja al cim de la seva fama i del seu prestigi, cim en què es mantingué fins el darrer moment de la seva vida i es manté encara en el record.

S'establí entre ell i jo una cordial relació. Pels anys cinquanta ens

vèiem sovint. Ell era director de l'Institut del Teatre i jo de la Residència d'Estudiants, institucions dependents, l'una i l'altra, de la Diputació Provincial de Barcelona. Solíem trobar-nos en l'exercici propi de qualsevol director d'una institució pública en el nostre país: mendicant davant l'administració en favor de les institucions que ens havien estat confiades per la pròpia administració. Val a dir que érem, l'un i l'altre, bons captaires. Calia veure la cara de Díaz-Plaja després del tràngol administratiu: sortia majestuós, entre indiferent i fumeta, una mica com el bo de la pel·lícula quan bufa el canó del revòlver després d'haver abatut el *sheriff* malvat.

Després ens vàrem anar veient. Ens trobàvem en un congrés, en un curset, en una conferència. Ell sempre imponent, sempre magistral, un pèl histriònic. Magnífic i brillant per fora, senzill i humà per dintre. Sempre portava entre mans una empresa, una iniciativa, un projecte. Com és inevitable, la diferència d'edat va anar perdent proporció. L'entesa s'anà fent més immediata, perquè els anys havien anat afegint inexorablement, en l'un i en l'altre, cabdal d'experiència, de comprensió, d'humanitat. Arran de la seva jubilació, va escriure en un diari barceloní un inoblidable article, un article que he rellegit moltes vegades i que cada vegada sento més com si fos meu.

Ja sé que fóra més acadèmic —i, per tant, més adient amb les característiques d'aquest acte— examinar críticament l'obra escrita i la tasca docent de Díaz-Plaja; ponderar l'agudesia de la seva intuïció, l'extensió de la seva cultura, la seva traça de constructor de llibres, la seva claredat d'exposició, l'atractiu del seu magisteri. Però, ¿com posar-se ni tan sols a considerar per sobre una obra consistent en un centenar llarg de llibres i en un nombre incomptable de col·laboracions en diaris i revistes? ¿Com posar-se a valorar, tot d'una, cinquanta anys de dedicació a l'ensenyament? Jo ni puc fer-ho ni vull fer-ho. Això ja ho han fet, ho fan i ho seguiran fent els savis de debò. Jo no sóc qui per jutjar Díaz-Plaja. Jo no sóc sinó un beneficiari de la seva obra i un amic de la seva persona. I és només d'això del que vull donar aquí públic testimoniatge.

En l'article primer dels Estatuts que regeixen aquesta Reial Acadèmia es fixa com a objecte de la institució cultivar les belles lletres en general i especialment aquelles branques del saber que més puguin contribuir a il·lustrar la Història de Catalunya. Jo, que no sé ben bé si

sóc un filòleg que fa de lingüista o un lingüista que fa de filòleg, no puc acostar-me a la història sinó des de la llengua. Però, això sí, des de la vessant de la llengua més pròxima a la història. I no em refereixo a la història de la llengua ni a la gramàtica històrica. Una i altra mereixen ser tractades, però penso que ni jo sóc la persona adequada ni aquest és el moment oportú. Avui prefereixo acostar-me a un tema més lleuger, encara que no menys profund; un tema que és de llengua, és d'història i és de cultura. Avui voldria parlar d'allò que jo m'entossudeixo a seguir dient-ne etnolingüística. Parlar-ne, només parlar-ne. No pretenc tenir raó, sinó exposar raons; i només pretenc explicar, no pas convèncer.

Fa més de dos segles que les persones interessades en les llengües es van sentir atretes pel problema de les relacions entre el contingut informatiu d'una llengua i les entitats que poden ser objecte d'informació lingüística. És a dir, el problema de la relació entre la llengua i el món; entenent per món tot allò que pot ser objecte de coneixement humà, tant aquelles entitats a les quals s'atribueix existència real i independent de la persona que les coneix, com aquelles altres que no tenen altra existència que la que els confereix el propi llenguatge.

Potser ajudaria a seguir el fil d'aquestes reflexions la disciplina de començar pel començament. La qüestió de les relacions entre llengua i pensament col·lectiu va ser plantejada per primera vegada, de manera clara, a l'any 1757. L'Acadèmia de Ciències de Berlín, seguint un costum de l'època, va convocar un concurs per a premiar la millor resposta a aquesta pregunta: «¿Quina és la influència de les opinions del poble sobre el llenguatge i del llenguatge sobre les opinions del poble?» El premi se l'emportà Michaelis, però la qüestió plantejada no obtingué una resposta satisfactòria. Ni la va obtenir llavors ni l'ha obtinguda encara; però ha servit per despertar l'interès dels lingüistes cap a un tema que neix de l'arrel mateixa del llenguatge: la relació entre les llengües i el món.

Això havia preocupat ja els filòsofs des de l'antiguitat, però els qui potser van acostar-se més a la perspectiva lingüística foren els empiristes anglesos, especialment Bacon, Locke i Hume. Locke explica clarament com les paraules engavanyen, com s'interposen entre l'enteniment i la veritat. Qualsevol proposició que pretengui expressar una veritat consta de paraules; d'aquí que la comprensió de qualsevol proposició passi inevitablement per la prèvia comprensió de cada una

de les paraules. Segons aquest plantejament, cal admetre que tot coneixement passa pel llenguatge.

D'altra banda, un dels dos conceptes contraposats en la pregunta objecte de concurs —el que l'Acadèmia berlinesa formula com «les opinions del poble»— era també objecte d'atenció per part dels pensadors d'aquell temps. Cal no oblidar que ens hem situat en el segle XVIII, en plena Il·lustració, camí de la Revolució francesa, de l'idealisme alemany i, en definitiva, del Romanticisme. Personatges tan representatius del pensament francès de l'època com són Montesquieu i Voltaire parlen de l'esperit del poble. Pel que fa al tema que tractem, aquesta darrera expressió pot considerar-se equivalent —encara que no sempre equiparable— a l'expressió «opinions del poble».

Sembla raonable suposar que tant els empiristes anglesos com els enciclopedistes francesos vagin influir en els plantejaments que l'idealisme alemany va fer de la relació entre llengua i cultura popular, a través del concepte de *Volksgeist*, terme tantes vegades usat per Hegel. La paraula *Volk* cal entendre-la, en aquest context, en el sentit de comunitat d'un poble posseïdor del seu propi destí. Doncs bé: és la llengua la que conserva aquest esperit del poble. En formulació de Herder, la llengua és el dipòsit de l'experiència i del saber de les generacions passades, i també el mitjà de transmissió de l'experiència i el saber a les generacions futures.

De mica en mica hem anat acostant-nos al que podríem considerar personatge central d'aquesta primera part del plantejament. Em refereixo a Humboldt. Ell estableix clarament l'oposició entre llengua i món. La llengua té una forma interior pròpia, independent del món; però la llengua, projectada sobre el món, el conforma de manera que sigui comprensible per a l'home. Gràcies a la llengua, el pensament humà pot aprehendre, pot copsar mentalment un món que, sense la llengua, seria incognoscible.

Però el pas donat per Humboldt té un altre aspecte: ell substitueix el concepte de comunitat lingüística, implícita en la formulació de Herder, per un concepte de més alt contingut polític: el de nació. Aquelles «opinions del poble» de la pregunta acadèmica berlinesa han tornat a Alemanya convertides en «esperit de la nació». I aquesta resposta la dona Humboldt, precisament el primer rector de la Universitat de Berlín, fundada al cap de mig segle d'haver estat formulada la pregunta per l'Acadèmia.

No seria just seguir endavant en aquest camí, tan apassionant en el seu contingut com d'escassa amenitat en la seva exposició, sense esmentar una de les fonts de la interpretació humboldtiana sobre les relacions entre llengua i món. Es tracta d'un autor espanyol, molt menys conegut de com ho mereixen el volum i el contingut de la seva obra. Parlo de Lorenzo Hervás. L'esforç d'alguns estudiosos, entre els quals cal destacar Fernando Lázaro, Antonio Tovar, Eugenio Coseriu i sobre tot el jesuïta català Miquel Batllori, s'ha adreçat a subratllar la influència exercida per Hervás sobre el pensament de Humboldt.

Humboldt i Hervás van coincidir a Roma, ciutat en la qual el primer representava el rei de Prússia davant el Papa i el segon vivia el seu exili de jesuïta expulsat. Vint-i-vuit anys més jove, Humboldt va conèixer Hervás quan aquest havia ja reunit una impressionant quantitat de dades sobre més de tres-centes llengües i havia assajat una interpretació de les relacions entre llengua i nació. El títol de la seva obra capital es ben expressiu: *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas y numeración, división y clases de éstas según la diversidad de sus idiomas y dialectos*.

Per a Hervás és ben clar que «el orden de las ideas es según el artificio de las lenguas»; que «todos los hombres al empezar a hablar una lengua empiezan a dar a sus ideas el orden que a las palabras de ellas se da según su propio artificio gramatical»; que «todos los hombres, aun cuando vivan entre naciones extrañas, continúan interiormente dando a sus ideas el orden correspondiente al artificio gramatical de las palabras de su lengua nativa hasta que la olvidan». I encara més: «una nación que habla y piensa según el artificio gramatical de su lengua no muda jamás este método de hablar y pensar». Cada nació, doncs, parla i pensa segons un determinat artífici gramatical. Sembla quedar clar que l'artífici, com deia Hervás, o l'estructura, com diríem nosaltres, d'una llengua determina la forma de pensament d'una comunitat i la delimita com a nació.

Penso que és urgent aclarir que el concepte de nació de Lorenzo Hervás no coincideix necessàriament amb el que puguin tenir les persones aquí presents. Probablement tampoc no coincideixen, deixant de banda Hervás, les opinions de tots els presents sobre el concepte de nació. Tant se val. Segons Hervás, «los vicios son los que a los hombres distinguen en naciones»; de tal manera que «la religión verdadera es el único medio para que los hombres por sus costumbres viciosas no se distinguen en naciones: si ella se hace universal, y se

observa, todo el género humano en las costumbres morales formará una nación sola». Aquí ja surt el jesuïta. El jesuïta d'abans, vull dir; els d'ara qui sap per on sortirien.

Deixem de banda la qüestió del concepte de nació, que no està el forn per a rosques. Cal anar amb compte amb les paraules. El fet és que una comunitat lingüística, pel sol fet de ser-ho, és també una comunitat cultural; és a dir, els membres que la constitueixen comparteixen una determinada manera d'entendre el món, de delimitar els conceptes, d'establir-ne les relacions. Precisament allò que l'Acadèmia de Berlín en deia «opinions del poble», que d'altres n'han dit «esperit del poble». Potser fóra exagerat dir-ne «cultura popular», perquè sembla que aquesta denominació té un abast més ampli: però, en qualsevol cas, no cal dir que l'esperit del poble és part de la cultura popular i, versemblantment, en constitueix el que avui en diríem la seva infraestructura.

Establerta ja en el segle XVIII la relació entre la idiosincràsia col·lectiva d'un poble i la seva llengua, potser ja no cal que seguim pas a pas els avatars d'aquesta línia de pensament al llarg de la història de la filosofia. Penso que ara ja podem prendre la drecera de la lingüística en sentit estricte. És veritat que la filosofia contemporània torna a interessar-se vivament per la lingüística; però també ho és que una bona part del camí, des del XVIII ençà, la filosofia i la lingüística l'han recorregut cada una pel seu compte. I ara el que ens interessa és el camí lingüístic.

En el camp en el qual ens hem situat —el de la relació entre llengua i esperit del poble— l'estructuralisme dóna la campanada. Potser la formulació més clara ens la proporciona el propi Saussure en les darreres línies del seu *Curs de lingüística general*: «la lingüística té per únic i veritable objecte la llengua considerada en ella mateixa i per ella mateixa». Heus aquí una diàfana manifestació d'immanentisme lingüístic. Val a dir que no es tracta d'una declaració feta sense fonament. Saussure s'havia preguntat prèviament si la llengua aportava llum a l'antropologia i a l'etnografia; si el passat de les llengües podia il·lustrar-nos sobre la raça, la filiació, les relacions socials, els costums o les institucions dels pobles respectius; fins i tot s'havia preguntat si almenys la llengua servia per a caracteritzar el tipus mental del grup social que la parla. Sobre tot això s'havia preguntat Saussure i a tot això s'havia respost negativament.

Aquí no es tracta de donar o negar la raó a Saussure. Ell és el

punt de partida de la lingüística moderna i no és qüestió de discutir ara l'encert de la seva posició. Tothom té dret a considerar la llengua des del punt de vista que més convingui a la finalitat que es proposa. I l'èxit del punt de vista de Saussure és evident. El que passa és que punt de vista bo no vol dir punt de vista únic ni exclusiu. El lloc millor per a examinar algun objecte és aquell des del qual l'objecte es veu millor. L'estructuralisme s'ha col·locat en una posició encertada per a considerar la llengua en ella mateixa i per ella mateixa. Això no ha de ser obstacle per assajar altres posicions més adequades per a la observació de les relacions entre la llengua i els continguts culturals del poble que la parla.

Aquesta mateixa reflexió devien fer-se-la alguns lingüistes del primer terç del nostre segle i d'altres encara vius; tossuts tots ells a considerar la llengua no tan sols en relació amb les opinions del poble sobre el món, sinó a considerar-la conformadora de la interpretació del món en l'àmbit de la comunitat lingüística.

L'anomenada *hipòtesi de Sapir-Whorf* n'és l'exponent més conegut. La relació entre llengua i cultura és tan íntima, segons aquesta formulació, que la concepció del món per part d'un poble determinat és conseqüència de la divisió conceptual establerta per la seva llengua. No cal dir que aquesta hipòtesi és manifestament radical i jo potser no gosaria subscriure-la en els mateixos termes. Amb tot, és un excel·lent punt de partida per altres propostes més matisades.

L'aportació de Sapir i Whorf en aquest camp ha servit, si més no, per a decantar de banda de la lingüística el problema de les relacions entre llengua i cultura; per a convertir un plantejament de filosofia del llenguatge en una qüestió etnolingüística. Ara ja no es tracta d'acreditar mitjançant exemples lingüístics determinada teoria filosòfica, sinó d'explicar fenòmens lingüístics mitjançant dades de la història, de l'etnologia i de l'antropologia cultural. Una etnolingüística prou sistemàtica hauria de poder explicar no solament l'origen de les paraules, sinó el perquè de l'origen. I aquesta és, precisament, la tasca feixuga reservada als etnolingüistes. Potser és per això que n'hi ha tan pocs.

Com tot nou colonitzador, l'etnolingüista ha de començar per acotar el seu camp. El veí més perillós és, com sempre, el més afí. Quan l'etnolingüística va començar a parlar del poble i de la seva cultura, van aixecar-se veus inquirint: ¿de quin poble es parla?, ¿de quin cultura? La sociolingüística estava a l'aguait, perquè la societat

—que és poble— i la cultura són també els seus objectius. Establir els límits entre l'etnolingüística i la sociolingüística no és pas senzill; especialment tenint en compte la tendència invasora de la sociologia i tots els seus derivats.

Sembla que, darrerament, s'ha arribat a un principi d'acord: l'etnolingüística s'ocupa de les qüestions relatives a la llengua i al pensament col·lectius en les comunitats considerades globalment i la sociolingüística es dedica als problemes de la llengua i de la cultura en les comunitats considerades com a societats complexes. Segons una proposta prou raonable, els estudis d'etnolingüística afectarien la mentalitat de les ètnies i els de sociolingüística afectarien la cultura de les societats de classes. No cal una astúcia de guineu per adonar-se que, en aquesta distribució de funcions, hi ha alguna cosa més que criteris lingüístics.

Deixem passar la polèmica com qui deixa passar una tamborinada d'estiu. Deixem que la sociolingüística s'ocupi dels aspectes diacrònics de la llengua; aquells que deriven de les diferències econòmiques, professionals i d'educació; les consegüents a les migracions per raons laborals o polítiques, les marginacions i la lluita de classes. La sociolingüística té davant seu un camp immens i obert, una amplíssima àrea d'expansió que els professionals sens dubte sabran aprofitar i tots podrem beneficiar-nos del fruit del seu treball.

Els etnolingüistes es reserven, més modestament, l'estudi de les relacions entre llengua i cultura; entenen per cultura aquelles «opinions del poble» de l'Acadèmia berlinesa, aquell «esperit del poble» dels enciclopedistes francesos, aquell «esperit de la nació» dels idealistes alemanys; en resum, la mentalitat col·lectiva que proporciona a cada comunitat una peculiar interpretació del món. És ben cert —i així ho recalquen els sociolingüistes— que les societats modernes són inevitablement complexes; però també és cert que alguns aspectes d'aquestes societats poden ser estudiats ignorant voluntàriament les seves contradiccions internes. Gairebé amb aquestes mateixes paraules admeten el paper de l'etnolingüística Jean Baptiste Marcellesi i Bernard Gardin, dos estudiosos del paper social de la llengua, bons coneixedors de la dialèctica del materialisme històric.

Fins ara hem parlat una mica de la llengua i una mica de la cultura, però gairebé gens de la història; i és precisament el curs de la història el que posa de manifest les relacions d'interdependència entre llengua i cultura. Aquestes dues manifestacions no segueixen al llarg

del temps un procés uniforme; hi ha moments d'alentiment i moments d'embranchada. Solen ser causes externes a l'estructura de la pròpia societat les que determinen, tot d'una, l'acceleració del seu ritme evolutiu: guerres, migracions, invasions de persones o d'idees. Qualsevol trasbals altera el pols de la història i altera el teixit cultural del poble.

L'etnolingüística busca en la llengua actual tota mena d'informació cultural, tant la relativa a fets d'ara mateix com la relativa a fets encastats en la llengua en la llunyania del passat. És d'aquests fets del passat dels que jo voldria dir-ne ara alguna cosa; exposar alguna consideració que comporti certa novetat en el plantejament i que constitueixi una aportació —per minsa que sigui— al coneixement de la història cultural de la llengua. Hi ha dues vies d'accés a la cultura del passat des de la llengua d'avui, totes dues de gran rendiment informatiu: una és la toponímia; l'altra, la paremiologia, entesa en el més ampli sentit: estudi de proverbis, modismes, locucions i frases fetes.

Jo mateix he tingut ocasió de comprovar l'eficàcia de la via toponímica. Vaig dedicar una de les primeres temptatives de recerca lingüística —la tesi doctoral— a l'estudi d'algunes conseqüències toponímiques de la romanització en l'espai del que ara és Catalunya. Els materials d'aquell remot treball sembla que han estat útils a un il·lustre autor per a formular, no fa gaire temps, una teoria sobre la formació de la llengua catalana.

La romanització del que havia de ser principat de Catalunya no és pas un fet ben conegut. Gairebé res del passat d'un poble és ben conegut. La història és inaprehensible, diu Arnold Toynbee. I així és; però les dades del que podríem anomenar arqueologia lingüística són força fiables. Sobre elles no influeixen tant els condicionaments culturals i ideològics que assenyala Toynbee. L'arqueologia potser conté menys informació, però la que conté potser està menys manipulada.

Amb aquell treball sobre topònims de la colonització romana vaig verificar que el que queda dels noms de les *villae* conserva informació interessant sobre la romanització. Treballs posteriors meus van contribuir poc o molt a posar en relleu la importància que les dades aportades per l'hagiotoponímia tenen per a la història del cristianisme. I no massa més tard vaig verificar que si bé de molts antics castells, torres i talaies no se'n conserva sinó el nom, aquest ens aporta notícies de fets que, sense la conservació dels noms, potser mai no

hauríem conegut. Així com l'animal perseguit va deixant rastre del seu pas en el bosc que travessa, així la història d'un poble va deixant rastre en la llengua que parla.

He dedicat una dotzena de treballs només a aquests temes i penso que alguna cosa he après sobre el passat dels pobles estudiats. El *Miracle* que trobem al cim d'una muntanya catalana no és baixat del cel ni poblat d'àngels; va ser talaia servida per guaites pujats del pla per a vigilar els moviments de la tropa sarraïna. Els *Espills* i els *Miralls* que hi ha al cim d'algunes serralades no són per mirar-se la fesomia els pastors d'alta muntanya, com es mirava la madrastra de Blancaneus, sinó per mirar què feia el temut enemic. Al bon criteri de cadascú de vostès deixo el saludable exercici dorsià d'elevat l'anècdota a categoria.

És freqüent pensar que la disciplina denominada toponímia consisteix en l'estudi de l'etimologia dels noms de lloc. És veritat, però no tota la veritat. Cal perseguir la peça més enllà. No n'hi ha prou de saber d'on ve un nom de poble; s'ha d'esbrinar per què ha quallat aquest nom. Sense sortir de l'àmbit dels exemples precedents, cal admetre que tots els nostres pobles tenen sant patró, molts tenen castell, torre o talaia, i alguns procedeixen d'antigues cases de pagès romanes; però els pobles no tenen més que un nom i una de les possibilitats s'ha d'imposar sobre les altres.

En aquest punt precisament acaba la toponímia en sentit estricte i comença la branca toponímica de l'etnolingüística. Cal conèixer la circumstància cultural (econòmica, religiosa, militar o qualsevol altra) que determina l'adopció del nom. No és aconsellable escatir l'origen d'un nom de poble català sense tenir en compte la importància de la romanització en tota l'extensió de Catalunya; la desromanització —per l'acció dels sarraïns— del sud del territori; la influència decisiva de l'Església en la repoblació de la Catalunya Vella; el trasbals històric de la invasió musulmana; la constitució de la marca hispànica i les tres fases de la reconquesta catalana, que vaig assenyalar ja fa anys. I aquests fets no són sinó uns exemples, seguint el fil d'aquesta succinta exposició.

Però no n'hi ha prou d'atendre als grans esdeveniments de la vida d'un poble. Cal també escorcollar tots els aspectes de la natura i de la cultura. Hi ha topònims actuals del tipus *vinya* en contrades catalanes en les quals no hi queda una sola vinya. Un fet significatiu en la història econòmica de Catalunya ho explica suficientment: la

fil·loxera. El nom ens permet conèixer àmbits de cultiu de la vinya abans de la plaga entrada per terres gironines fa poc més d'un segle. No sempre podem disposar d'altres testimonis.

El mateix passa amb altres aspectes de l'agricultura, de la indústria primitiva, de l'habitable; com també de les característiques de rius i de muntanyes. De tot això n'ofereix un bon exemple el llibre *Orígenes històrics de Catalunya*, de Josep Balari i Jovany, catedràtic de la Universitat i president que fou d'aquesta Acadèmia. No penso en el valor final del llibre —ben estimable, per cert— sinó en el seu plantejament i en el material recollit.

Però hi ha una altra branca de l'etnolingüística, no menys interessant. Em refereixo a la ja citada branca paremiològica. En aquesta direcció hi ha molt poca feina feta i molta feina per fer. Heus aquí un camp de treball més productiu del que pot semblar al primer cop d'ull. Les parèmies (en el sentit ampli ja indicat: proverbis, modismes, locucions, frases fetes) són esponges de cultura popular. Elles s'han format al caliu de circumstàncies culturals del passat i han quedat encastades en la llengua fins avui. El sol fet de trobar a la llengua d'avui expressions encunyades a l'ambient de circumstàncies avui del tot desaparegudes ja fa prou interessant l'etnolingüística paremiològica.

El procés semàntic característic de les parèmies comporta uns passos que val la pena seguir. Partim d'un exemple. El primer refrany relatiu a l'oli citat per Moll en el seu *Diccionari* diu així: «Per a saber, s'ha de cremar oli.» Moll li atribueix aquest significat: «Per adquirir coneixements cal estudiar i treballar força.» Avui no seria extraordinari trobar alguna persona que preguntés quina mena d'estranya relació pot haver-hi entre el saber i el cremar oli. A aquesta persona caldria contestar-li que la relació entre l'adquisició de coneixement mitjançant l'estudi i l'oli s'establí per un costum que, en altre temps, era necessitat: el llum d'oli. Sense el llum d'oli no hi havia claror per a estudiar en les llargues vetlles que l'estudi requereix. En aquelles circumstàncies era materialment cert el contingut immediat del refrany: per a saber, s'ha de cremar oli; el significat d'ara és merament paremiològic.

Donem una passa més de bracet amb un altre refrany: «El bon vi no necessita ram»; significa que les coses bones no necessiten publicitat. Algú pot dir: «això era abans». Tindria raó. I és en el transcurs d'aquell abans tan passat que s'establí la relació entre *bon*

vi, exponent de “coses bones”, i *ram*, exponent de “publicitat”. I això ve del fet que les tavernes tenien antigament com a mostra o rètol un ram; fet derivat, a la vegada, del costum de posar un ram a la porta de les cases en les quals se celebrava alguna festa de casament, bateig o altra benaurança, per a coneixement de tot el poble i com a invitació a participar a la festa.

Sembla clar que l'actual relació entre *vi* i *ram*, com a símbol de la relació entre “qualitat” i “publicitat”, no fóra possible sense tres circumstàncies del passat: primera, l'antiga relació entre *vi* i “qualitat”; segona, l'antiga relació entre *ram* i “publicitat”; tercera, el fet també antic de que la “qualitat” eximís de la “publicitat”. I el mateix podria dir-se del refrany anteriorment citat. Sense l'ús antic de l'oli per a la il·luminació no tindria cap sentit en el refrany l'equivalència entre *cremar oli* i “perseverància en l'estudi”. Aquell ambient cultural que justifica la relació entre fets o entre objectes, ha d'haver desaparegut per tal que l'expressió s'hagi tornat parèmia. La relació s'ha d'haver trencat en la realitat, per tal d'esdevenir al·lusió en la parèmia. L'expressió «arribar a misses dites» és paremiològica si s'aplica al fet d'arribar tard a qualsevol lloc, excepte a missa.

L'existència de certes circumstàncies de cultura popular que justifiquen l'establiment d'una determinada relació en el passat i la irrelevància d'aquelles mateixes circumstàncies en l'actualitat constitueixen en conjunt un fenomen al qual cal referir-se amb algun nom. Ja fa temps que vaig proposar-ne un, en un treball dedicat a l'anàlisi del procés semàntic inherent a tota formació paremiològica. El nom me'l suggerí la química, ciència en què es dona un fenomen amb trets de notable semblança. Em refereixo a la *catàlisi*.

S'anomena *catàlisi química* al procés de canvi de velocitat de les reaccions químiques per l'acció d'una substància que es manté químicament inalterada, i rep el nom de *catalitzador* la substància que modifica la velocitat d'una reacció química sense aparèixer en els productes finals de la reacció. Quelcom semblant passa en la *catàlisi cultural*. Hi ha elements de cultura popular que estimulen l'estreta vinculació de paraules i converteixen el conjunt d'elles en una expressió indivisible i de significat nou, diferent de la suma dels significats aportats pels elements constitutius, abans de quallar en parèmia. La substància cultural que estimula l'associació paremiològica de significats, transformant-los en un significat nou, no apareix en el producte final de l'operació. Per això proposo anomenar *catàlisi cultural* al fenomen

de fosilització paremiològica i *catalitzador cultural* l'element de cultura popular que propicia el canvi, sense aparèixer en el resultat.

La llumenera fou la circumstància material que va propiciar l'associació dels conceptes "cremar oli" i "esmerçar esforços en l'estudi", i el catalitzador cultural del refrany «per a saber s'ha de cremar oli». Actualment ningú no pensa en la llumenera quan sent o diu el refrany, tot i entenent perfectament el seu significat. Gairebé el mateix pot dir-se respecte al refrany «el bon vi no necessita ram». En aquest cas fou la circumstància material de l'ús del ram com anunci d'un establiment de begudes alcohòliques la que va propiciar l'associació dels conceptes "ram" i "publicitat", i va actuar com a catalitzadora del refrany; actualment gairebé ningú no recorda aquella funció publicitària; però tothom entén el missatge del refrany.

Està clar que no podem seguir il·limitadament pel camí dels exemples. Podríem «perdre l'oremus». Aquesta expressió, que no es refrany, és també conseqüència d'una acció catalitzadora: la tendència de molts capellans a perdre el to o la lletra de les pregàries litúrgiques en llatí. Un procés eclesiàstic de desllatinització i la secularització de l'expressió «perdre l'oremus» l'han fet significar "desconcertar-se, perdre el control d'un mateix". Un aspecte ben secundari de la litúrgia catòlica ha estat el catalitzador d'aquesta frase feta.

La preocupació pel menjar de cada dia, pel treball productiu o per altres feines quotidianes; les convencions mítiques o religioses, les lúdiques, les de tracte o cortesia; el sexe, la procacitat, la sal gruixuda, la broma pesada. Aquestes i moltes altres circumstàncies poden i solen actuar de catalitzadors culturals, contribuint a la formació d'alguna de les expressions paremiològiques: proverbis o refranys, locucions o frases fetes.

Cal pensar que, en l'àmbit romànic del cristianisme, hi ha sovint superposició de les motivacions que podríem anomenar laborals i de les religioses. Això pot explicar l'abundant paremiologia catalana relativa al blat, al vi i a l'oli. Aquests tres productes podem considerar-los bàsics en l'agricultura tradicional catalana; però són, al mateix temps, elements materials importants (precisament els més importants) en la litúrgia cristiana.

Els pagesos catalans, com molts altres de l'àrea mediterrània, passaven sis dies preocupats pel conreu o per la collita del blat, del raïm o de les olives. I el diumenge, potser venint de segar o de batre, de la verema o del molí, el capellà els etzibava un sermó atapeït de

metàfores sobre el blat, els segadors, el gra i la palla, el vi eucarístic i els sants olis. Aquest ploure sobre mullat va afavorir, sens dubte, la formació de tantes parèmies relatives al blat, al pa, al vi i a l'oli, totes elles registrades en el nostre refranyer i en la nombrosa col·lecció de modismes i frases fetes; ploure sobre mullat que va constituir un excel·lent ambient per a la catàlisi cultural.

Als refranys catalans i als diccionaris de modismes hi ha milers i milers de fonts d'informació sobre circumstàncies del nostre passat que no ens han arribat pel carril de la història descriptiva; però pertanyen entranyablement a la història del nostre poble, de la nostra gent. Circumstàncies que potser no han arribat fins a nosaltres perquè els historiadors ni tan sols les han conegudes o no les han trobades prou interessants. La mesura de l'interès no és la mateixa per a tothom. En aquest camp, val més pecar per massa. Sota una crosta d'oblit *tenim* un tresor de notícies que caldria aflorar. L'eina per a convertir aquesta aigua cultural soterrada en pou artesià es diu, senzillament, etnolingüística.

El cabdal d'informació històrica recollit per la llengua popular no és prou conegut. La paremiologia té encara zones poc explorades, racons amagats, espais verges. Cal que joves filòlegs s'incorporin a l'etnolingüística. Darrerament s'han llegit memòries de llicenciatura i tesis doctorals dedicades a aquests temes, amb resultats notablement enriquidors. És clar que molts dels que, en aquesta sessió solemne, han tingut la paciència d'escoltar, no són cridats a una tasca tan específica; però jo vull, ara que se'm dóna veu en aquesta institució acadèmica, aprofitar l'ocasió per a escampar la llavor que un dia pot granar en una rigorosa etnolingüística catalana; fet que afavoriria el millor coneixement de la nostra llengua i de la nostra història popular.

Moltes gràcies.

Francisco Marsá

DISCURS DE CONTESTACIÓ
DE
JOSEP ALSINA I CLOTA

Excel·lentíssim senyor president, autoritats, senyors acadèmics, senyores i senyors:

Avui és per a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, i personalment per a mi, un dia de goig. Per a la nostra Institució perquè rep un nou membre, i això sempre és un motiu de joia. Per a mi, per dues raons concretes: d'antuvi, perquè avui per primera vegada després de vint-i-quatre anys, tinc l'honor de donar, en nom de l'Acadèmia, la benvinguda a un nou membre. Segon, perquè la persona de Francesc Marsá m'és especialment cara. Els dos estem units per uns lligams subtils, però ben clars. La nostra relació ve de molt amunt, de molt lluny, i s'ha anat intensificant, gradualment, de mica en mica, fins que hem arribat a un afecte mutu, puix que ens hem anat coneixent cada dia més i, crec, més pregonament. Ens apreciem perquè hem sabut arrencar la crosta, el gruix que separa els nostres esperits i ens hem endinsat fins al fons de les nostres ànimes. I la cosa no és pas gens fàcil, perquè Francesc Marsá és un esperit no massa fàcil de copsar en tota la seva profunditat, puix que ha maldat, al llarg de la seva vida, per amagar, amb una capa que hom estaria temptat de qualificar de *cinisme*, la vena meravellosa dels seus sentiments més pregons. Conèixer el professor Marsá és tot un repte, però jo, em penso, he reeixit a entendre'l, almenys fins una certa mesura.

Però cal actuar amb un cert ordre, i, abans que res, fer la presentació de la seva personalitat professional, que no és petita.

Francesc Marsá i Gómez va néixer a Portbou, a l'Empordà (i això significa ja alguna cosa a l'hora de valorar la seva persona) el dia 19 d'agost de 1924. Té, doncs, en aquest moment, seixanta-tres anys, i jo diria que es troba en el moment culminant de la seva maduresa espiritual i intel·lectual. De molt petit, la seva família fou traslladada a Andalusia, i això el determinarà, en certa mesura: la llengua de la

seva infantesa serà el castellà (en la variant andalusa, bé que, quan parla, aquest deix dialectal no es palesa enloc: parla un castellà puríssim). Aquest fet no deixa, al meu entendre, de ser significatiu: un home que ha passat gran part de la seva vida dedicada a l'estudi de la llengua i les seves múltiples manifestacions i branques (la toponímia, l'onomàstica, l'etnolingüística) és bilingüe. El bilingüisme que, de fet, ha practicat tota la seva vida, l'ha fet apte per entendre, en tot el seu abast, una sèrie de problemes que comporta l'estudi dels fets més variats del llenguatge humà.

Va estudiar Filosofia i Lletres, Secció de Filologia Romànica, a la Universitat de Barcelona. Obtinguda la llicenciatura l'any 1948, la seva tasca immediata fou consagrar-se a la redacció de la seva tesi doctoral. I, efectivament, obtingué el grau de Doctor l'any 1954. Immediatament li fou encarregada la tasca docent a la secció de Romàniques de la Universitat de Barcelona, on havia estat ja Ajudant de Classes pràctiques des de l'obtenció de la llicenciatura. De fet, ja no es va allunyar mai més de la seva universitat: en ella va anar assolint tots els graus acadèmics: Adjunt de «Gramàtica general i crítica literària» entre els anys 1959 i 1972; Agregat Numerari de «Llengua espanyola» entre 1972 i 1975, finalment va accedir a la Càtedra de Gramàtica general i crítica literària l'any 1975. Ha estat fins avui Cap del Departament de Lengua espanyola. Aquest és el *curriculum* bàsic del professor Marsá. Però aquestes fites no exhaureixen, ni de bon tros, el que en podríem dir el *cursus honorum* del nou acadèmic. Perquè, mentrestant, va anar fent moltes més coses: entre altres càrrecs que va exercir, fou professor Titular d'Estudis Hispànics de la Universitat de Barcelona; professor del Knox College de la mateixa universitat, dins el programa de Barcelona; professor de l'Escola Superior de Relacions Públiques de la Universitat de Barcelona, de l'Escola de Periodisme, i professor Titular de l'Institut Laboral «Batlló». En tots aquests llocs va impartir el seu coneixement de la llengua castellana, deixant sempre un agradable record per la profunditat i l'amenitat de les seves classes. Fou també col·laborador de l'Institut «Miguel de Cervantes» del C.S.I.C.

També el professor Marsá ha exercit una sèrie de funcions administratives: fou Secretari de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona, Secretari dels Estudis Hispànics de la Universitat de Barcelona, i, en aquesta mateixa universitat, Secretari General. Ha estat director del Col·legi Major de Medicina de la Santa

Creu i Sant Pau, i director de l'Institut d'Ensenyament Mitjà i Professional de Calella.

I passem ara a la seva tasca com a professional. En aquest camp ha treballat molt i bé. Només cal donar una ullada a la llista de les seves conferències pronunciades al llarg de tota la geografia nacional (Salamanca, La Rábida, Tarragona, Oviedo, Cuenca, Madrid) sobre aspectes concrets de la seva especialitat; les comunicacions que ha presentat a diversos congressos i simposis (Barcelona, Luchon, Munic, Florència, Pisa, Madrid, Màlaga, Valladolid, Toledo, Còrdova, Sevilla); la llarga llista de les tesis doctorals que ell ha dirigit, on temes com la metodologia lingüística, l'etnolingüística, la gramàtica transformativa, el llenguatge científic i polític, la toponímia, palesen els més amplis interessos científics que ha sabut despertar en els seus deixebles, alguns dels quals són ja professors universitaris, és a dir, que ha sabut fer escola.

Després, la seva obra científica escrita: a part de l'interès que el professor Marsá ha consagrat a aspectes com la toponímia, l'onomàstica i l'etnolingüística (treballs com «El corpus de toponímia catalana», «Toponímia de la Reconquesta», *Lingüística*, *El lenguaje*, «Lengua catalana», dins la *Gran Enciclopedia Rialp* —i me'n deixo molts—) el nou acadèmic s'ha preocupat amb molta cura d'allò que podríem dir el problema de la semàntica —del sentit pregon de l'expressió lingüística— i el de la normativa de la llengua. Són aquests aspectes importants per a qui s'interessa pel fenomen lingüístic. Ha lluitat, i molt, com a bon professor de Llengua, per la puresa i la recta utilització dels mitjans que la llengua posa a disposició dels parlants. És aquest un aspecte bàsic, diria jo, de les seves preocupacions científiques, un dels centres de la seva reflexió sobre la llengua. Ho palesen a bastament llibres seus com el *Diccionario normativo y guía práctica de la lengua española* —molt recent— i l'estudi *Nuevos modelos para ejercicio lingüístico*, que ha conegut diverses edicions. Aquest mestratge en el camp de la llengua li ha valgut ser elegit, fa poc, membre corresponent de la Real Academia Española i president de la Sociedad Española de Lingüística, de la qual és un dels membres més actius. En un moment en què la llengua —les llengües— es veu amenaçada com mai d'intrusions bàrbares, aquesta vigilància, aquesta insistència en la necessitat de parlar bé —perquè parlar bé vol dir també pensar bé— i d'escriure com cal, ens dóna una idea clara de les inquietuds que el mouen. No és una casualitat, sinó tot un símptoma,

que el professor Marsá sigui l'autor d'una edició del *Diálogo de la Lengua*, de Juan de Valdés, i d'algun estudi sobre Nebrija. També ells sentiren aquestes necessitats.

El gran lingüista danès Otto Jespersen escrivia, fa ja alguns anys, que una de les finalitats paradoxals de la llengua és amagar el propi pensament, no precisament d'expressar-lo. I en el pròleg del seu llibre, ara mateix esmentat, el *Diccionario normativo*, el professor Marsá diu: «¿Es verdad que hablando se entiende la gente? No es seguro. Las personas tienden a no entender lo que no les conviene entender...» I prossegueix: «La comunicación lingüística constituye un proceso lo bastante delicado para que se le preste la mayor atención posible.» I acaba: «¿Hay alguna razón para renunciar al mantenimiento de la unidad y de la eficacia cultural de una lengua que tiene trescientos millones de hablantes...?»

És clar: sense pretendre ser un Dom Quixot de la llengua, el professor Marsá, en una actitud d'honestedat com a estudiós de la llengua, fa tot el possible per mantenir-la pura, bé que no encotillada sota les normes d'un migrat academicisme. I en fer això, ens dóna el retrat més palès de la seva personalitat: cal escriure bé perquè això ens permetrà pensar bé. Marsá és un defensor entusiasta del *pensar* bé, del rigor lògic, de l'exacta correspondència entre la lògica i l'expressió lingüística.

Bé; després d'aquest quadre de les activitats i recerques de Francesc Marsá, jo podria posar aquí punt final, perquè entenc que hauria dut a terme la tasca que se m'havia encarregat: donar la benvinguda al nou acadèmic i glossar els aspectes més característics de la seva personalitat científica. Però jo no puc cloure aquí el meu discurs de benvinguda. Si del que es tracta és de glossar la personalitat del professor Marsá, em cal dir alguns mots sobre el que jo entenc com la seva persona més estricta. Perquè jo entenc que és una figura especialíssima, digne continuador de la línia que des de Llucià, va fins a Alfonso de Valdés passant per Erasme. És un esperit, que, com el de Llucià o Erasme, no pot sinó reaccionar davant l'estupidesa, la hipocresia, la mitjanja.

Hi ha persones que, un cop has analitzat en les seves manifestacions objectives i científiques, resten exhaurides en elles mateixes. La seva obra i el seu ideari es corresponen exactament. El professor Marsá és diferent. La seva personalitat trascendeix, de molt, la seva

producció científica. Jo diria, àdhuc, que, humanament, és més interessant el seu ideari de no-especialitzat, que la seva producció, tot i éssent important.

D'entrada, diré que és un esperit molt agut, penetrant, i molt intel·ligent. És, ho diré en un mot, una de les persones més intel·ligents que mai hagi conegut. I quan parlo d'intel·ligència, no parlo de la facultat de penetrar en els problemes intel·lectuals, o exclusivament de qüestions científiques. El que vull dir és que Marsá sap veure el món, els homes, penetrar en el seu interior i expressar en pocs mots allò que els defineix en la seva essencialitat. Sap veure, sap entendre, sap judicar. I no li interessa tan sols la vida grisa de la ciència. Li interessa, també, la vida de l'existència humana. El fons pregon de la nostra existència. Com el *Faust* de Goethe, sap que és grisa la teoria, però verd l'arbre daurat de la vida.

Això, d'antuvi, ja és important, almenys per a mi. No resta tancat en la torre d'ivori de la seva especialitat. S'interessa per tot allò que és humà. Quan converses amb ell escoltes coses interessants, intel·ligents. Uneix a una clara penetració, uns grans dots d'expressió. Sap expressar amb claredat allò que pensa. I això no és pas massa freqüent. Per això deia abans que la seva tasca de lluitar per la puresa de la llengua el retrata en certa manera.

Té una concepció del món. Aquesta concepció podrà ser discutible, però el cas és que la té. Coneix els homes, sap penetrar en el seu interior, i veure-hi el que hi ha de buit o de gran. I no pot suportar l'estupidesa, la incoherència moral, la manca d'esperit. I tot això ho diu, amb plena llibertat, sense que cap prejudici li sigui un obstacle. D'ací que jo el situï en la línia dels grans debelladors de la niciesa humana. Sé que aquesta actitud li ha guanyat enemics. Però en un món com el nostre, on hi domina una mica massa la hipocresia, la *volta face*, la manca de coherència interna, això costa molt de practicar. A voltes cal ser una mica heroic per fer-ho. El que passa és que Marsá ho embolcalla tot amb un mantell de *cinisme* i això desorienta moltes persones, que a voltes no saben com reaccionar davant les manifestacions que ell sol fer, públicament.

Professor Marsá: l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona li dóna la benvinguda a través de la meva persona. Que sigui per molts anys.

Josep Alsina i Clota

Impress el mes de novembre de 1987
a HUROPE, S. A.
Recaredo, 2
08005 Barcelona